

DIYANET İLMÎ DERGİ

ISSN: 1300-8498

e-ISSN: 2822-2261

Web: <https://dergipark.org.tr/pub/did>

Emeklilik Sisteminin Fıkhî Açından Değerlendirilmesi

Araştırma Makalesi

Tarih

Geliş Tarihi: 21 Aralık 2024 Kabul Tarihi: 12 Mart 2026

Yazar: Zekeriya Abdulazizoglu

Dr.

Diyanet İşleri Başkanlığı

Ankara-Türkiye

Yazar Katkı Oranı: %100

<https://ror.org/007x4cq57>

<https://orcid.org/0009-0004-4080-8810>

zabdulazizoglu@hotmail.com

Atıf: Abdulazizoglu, Zekeriya. “Emeklilik Sisteminin Fıkhî Açından Değerlendirilmesi”. *Diyanet İlmî Dergi* 62/1 (2026), 286-317.

<https://doi.org/10.61304/did.1605083>

Makale Bilgileri

Bu makale, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Hasan Hacak danışmanlığında 2025 yılında tamamlanan *İslam Hukukuna Göre Emeklilik Sistemi* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Değerlendirme: Çift Taraflı Kör Hakemlik

İntihal: Benzerlik Taraması Yapıldı - intihal.net

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı: Makalenin hazırlanmasında yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Etik Bildirim: ilmidergi@diyanet.gov.tr

Yazar Çıkar Çatışması Beyanı: Herhangi bir yazarla çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu makale CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

DIYANET SCIENTIFIC JOURNAL

ISSN: 1300-8498

e-ISSN: 2822-2261

Web: <https://dergipark.org.tr/en/pub/did>

**An Assessment of the Retirement System from the Islamic Jurisprudence
Perspective**

Research Article

History

Received: 21 December 2024 Accepted: 12 March 2026

Author: Zekeriya Abdulazizoğlu

Dr.

Presidency of Religious Affairs

Ankara-Türkiye

Author Contribution Rate: %100

<https://ror.org/007x4cq57>

<https://orcid.org/0009-0004-4080-8810>

zabdulazizoglu@hotmail.com

Citation: Abdulazizoğlu, Zekeriya. “Emeklilik Sisteminin Fıkhî Açıdan Değerlendirilmesi”. *Diyanet İlmî Dergi* 62/1 (2026), 286-317.

<https://doi.org/10.61304/did.1605083>

Article Information

This article is derived from the doctoral dissertation titled *The Retirement System According to Islamic Law*, completed in 2025 at Marmara University’s Institute of Social Sciences under the supervision of Prof. Dr. Hasan Hacak

Review: Double-blind

Plagiarism: Plagiarism check was performed - intihal.net

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

AI Use Statement: No artificial intelligence tools were used in the preparation of this article.

Ethics Committee Approval: This article does not require ethics committee approval.

Complaints: ilmidergi@diyanet.gov.tr

Authors Conflict of Interest Statement: There is no conflict of interest with any author.

This article is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Emeklilik Sisteminin Fikhî Açından Değerlendirilmesi

Öz

İnsanoğlu karşılaşabileceği sosyal risklere karşı daima tedbir alma ihtiyacı hissetmiştir. Kapsam, içerik ve yöntemleri farklı olsa da bu amaçla çeşitli organizasyonlar geliştirmiştir. Önceleri bireysel tasarruflar, aile içi yardımlaşmalar ve dayanışma sandıkları şeklinde devam eden bu süreç sanayi devrimi ve şehirleşmenin ortaya çıkardığı ağır sosyal riskler karşısında yetersiz kalmıştır. Zira toplumların sosyal yapısı değişmiş, aile yapıları küçülmüş, bireysellik artmış ve geleneksel yöntemlerle sosyal risk paylaşımı ihtiyacının karşılanması zorlaşmıştır. Bu durum yeni kavram, kurum ve yöntemlerin geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Emeklilik sistemi de günümüz insanını sosyal ve ekonomik tehlikelere karşı korumayı amaçlayan modern risk paylaşımı yöntemlerinden biridir. Klasik fıkıh doktrininde tenâsur, âkile, velâ, hilf, nafaka ve vakıf gibi emeklilik sistemiyle işlevsel açıdan benzerlikler taşıyan müesseseler bulunsa da modern emeklilik sistemi modeliyle birebir örtüşen müstakil bir sistemden söz edilmemektedir. Öte yandan muasır literatürde de emeklilik sistemini müstakil bir konu olarak derinlemesine inceleyen eserler oldukça azdır. Var olan çalışmalarda ise emeklilik sistemine sigorta sistemi bağlamında ve genel hatlarıyla değinildiği görülmektedir. İslâm medeniyetinin sosyal risk paylaşımı anlamı taşıyan kavram ve kurumları ile emeklilik sisteminin mahiyeti ve amacı arasındaki ilişkinin tespiti, konunun fikhî açıdan tutarlı bir zeminde değerlendirilebilmesi için elzemdir. Bu çalışma, emeklilik sisteminin mahiyeti ve tartışma alanlarını, fıkıh kuralları ve İslâm'ın temel ilkeleri bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Emeklilik, Sosyal Güvenlik, Sosyal Sigorta, Sosyal Risk, Tenâsur.

An Assessment of the Retirement System from the Islamic Jurisprudence Perspective

Abstract

Human beings have long recognized the necessity of taking precautions against social risks they may encounter in their lives. Although the content and methods have evolved over time, various organizations have emerged throughout different periods to address these changes. The process that once relied on individual savings and family mutual aid has become ineffective in addressing the modern risks associated with the industrial revolution and urbanization. The retirement system, in this regard, serves as a modern method of risk-sharing designed to protect individuals from social and economic hazards. The concept of risk-sharing, however, is not a modern issue. Exploring whether there are specific concepts and legal institutions within Islamic civilization that embody the principles of solidarity and risk-sharing in response to social risks threatening society, and, if such concepts exist, analyzing their interpretations within classical doctrine, and establishing how these concepts and institutions relate to the nature and objectives of retirement systems are necessary to assess the approach of Islamic fiqh towards retirement institutions in a coherent manner. While classical fiqh includes concepts and institutions that share functional similarities with retirement systems, there is no existing system that can be directly equated with a modern retirement framework. Contemporary studies on the retirement system are notably scarce. Existing studies tend to address the retirement system primarily within the context of insurance, often treating it superficially. In this study, the nature of the retirement system is evaluated alongside ongoing debates within the framework of fiqh rules and fundamental Islamic principles.

Keywords: Islamic Law, Retirement, Social Security, Social Insurance, Social Risk, Tanasur.

Summary

Today's retirement systems are a modern development that originated in the West during the industrialization period and later found areas of application in Islamic regions. Since there is no system or contract in Islamic law that directly corresponds to today's retirement system, this topic is generally absent from classical fiqh literature. In contemporary fiqh works, the issue of retirement is typically addressed only briefly, often within the broader contexts of social security and insurance.

The retirement system can indeed be viewed as compatible with the basic principles and objectives of Islam, particularly regarding its purpose. First and foremost, Islam establishes as the fundamental principle that individuals should live in security and peace. It aims to realize social justice, protect individuals from social risks, and promote the understanding of *tanasur* among Muslims. To achieve these objectives, particularly for the elderly who often face financial and health challenges, it is essential for both society and the state to establish risk-sharing institutions. This is because the principle of *maslahah* in Islam emphasizes the importance of establishing organized support systems aimed to ensure that individuals do not suffer in their old age, that their spouses and children are cared for in the event of their death, and that everyone has access to a minimum standard of living that upholds human dignity. Therefore, the retirement system can be viewed as a contemporary application of the concept of *tanasur*, which has evolved throughout various periods of Islamic civilization.

According to our research, most fiqh debates surrounding the retirement system focus primarily on the premiums paid into the system and the quality of services received in return. When retirement contributions are recognized as taxes or tax-like in nature, it becomes evident that there is little room for debate regarding the retirement system. It is not appropriate, however, to evaluate retirement contributions solely in a tax context, at least in Türkiye. It would be more accurate to view social insurance premiums as a distinct form of payment governed by public law, rather than strictly linking them to traditional institutions like taxes or wages.

It can be stated that the retirement system does not closely resemble any classical contract. The retirement system can be characterized as a contract of ownership, but it should not be classified as a contract of *tabarru*, despite claims made by some jurists attempting to legitimize the system. This is because participants in the retirement system do not intend to donate the premiums they pay; rather, their goal is to join a solidarity group aimed at mitigating the social risks associated with aging.

It is also incorrect to view the retirement system as a straightforward exchange of contributions for pensions or as a simple transaction of one good for another. In our view, the primary reason for this misconception stems from the focus of classical fiqh on material considerations, where

contracts are typically defined in terms of ownership and benefit. However, this initial misconception has led to numerous unnecessary discussions and efforts to produce evidence that are largely irrelevant to the true nature of the retirement system. Therefore, it can be argued that discussions of the retirement system in the context of gharar, gambling, or interest stem from differing conceptions of the system itself. It is also inaccurate to attribute one of the reciprocal costs in the retirement system solely to the trust of those participating in the system. The feeling of trust, being a subjective concept, can only be recognized as a contributing factor to the retirement contract. In our view, the exchange within the retirement system occurs between the social insurance contributions made by individuals and the corresponding obligation of the insured person and their family to organize for daman and social insurance protection in old age or for future provisions. We believe that it is permissible to establish daman as a provision due to the absence of clear nas and in line with the principle of “ibahah al-asliyyah”. In the retirement system, the state's duty of care extends beyond merely providing guarantees and indemnity assurances; it also encompasses responsibilities such as establishing organizations and solidarity groups to that end. Accordingly, it can be said that the subject of the social insurance contract encompasses the obligation to provide insurance protection in a broad sense, as well as to undertake the necessary organization and transactions to deliver this protection, or in Islamic legal terms, as “daman and benefit”.

Giriş

Klasik fıkıh literatüründe ve İslâm medeniyetinde sosyal risk paylaşımını sağlamak amacıyla geliştirilmiş birçok kavram ve kurum bulunmaktadır. İnfak, sadaka, zekât, fitre, mali kefaretlar, vasiyet, vakıf, âkile, velâ, kasâme, mehir, nafaka, hilf ve beytül mâl gibi kavram ve kurumların asıl gayeleri yanında risk paylaşımı işlevi de bulunmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı medeniyetinde fütüvvet ve ahîlik anlayışı, arpalık maaşı, lonca teşkilatı, esnaf, orta ve tekaüt sandıkları yine dönemlerinin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla geliştirilen risk paylaşımı yöntemleridir. Ne var ki klasik fıkıh sistematığı içerisinde bugünkü modern emeklilik sistemiyle doğrudan özdeşlik kurulabilecek bir kavram, akit veya uygulama biçimi mevcut değildir.

Emeklilik sisteminin fikhî zemini, İslâm hukukçularının bu kavrama ve onun mahiyetine dair tasavvurlarına göre değişiklik arz etmektedir. Bu sebeple tutarlı bir değerlendirme yapabilmek için öncelikle emeklilik sisteminin konusu ele alınacak, sistemin klasik bir akit mi, yeni bir sözleşme türü mü yoksa daha farklı tanımlanması gereken bir kavram mı olduğu sorularına cevap aranacaktır. Ardından sistem, güven, maslahat, tenâsur ve sosyal adalet gibi İslâm'ın temel ilkeleri bağlamında değerlendirilecektir.

Emeklilik ile sigorta sistemleri arasında temel özellikleri bakımından fikhî hükme tesir edecek esaslı bir ayrım olmadığı halde literatürde genellikle emeklilik sisteminin detaylı bir analize tabi tutulmaksızın sigorta sisteminden tefrik edildiği ve caiz görüldüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan emeklilik sistemini fikhî açıdan derinlemesine ele alan müstakil çalışmalar da oldukça kısıtlıdır. Araştırmamızda bu iki husus dikkate alınmış ve atıflarda sigorta literatüründen de geniş ölçüde istifade edilmiştir.

1. Emeklilik Sistemi

Emeklilik sisteminin fikhî değerlendirmesine geçmeden önce sistemin tanımı, mahiyeti, emeklilik sistemini doğuran sebep olarak sosyal risk ve sistemde ödenen primlerin niteliği hakkında özet bir bilgi sunmak konunun doğru tasavvur edilmesi bakımından faydalı olacaktır.

1.1. Tanımı ve Mahiyeti

Emeklilik, kişinin ilgili mevzuat çerçevesinde belli bir zaman çalıştıktan sonra iş hayatından ayrıldığı ve kendisine düzenli bir maaş bağlandığı dönem olarak ifade edilmektedir.¹ Sistemin temelinde, risk paylaşımı

¹ Bülent Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 14; Hatice Duygu Özer, *Türk Sosyal*

amacıyla bir araya gelme ve muhtemel sosyo-ekonomik zararları ödenen primler yoluyla birlikte karşılama fikri bulunmaktadır. Sosyal güvenlik hukukunda “yaşlılık” ve “emeklilik” birbirlerinin yerine kullanılabilen iki yakın kavram olarak öne çıkmaktadır. Buna göre yaşlılık doğal bir süreç, emeklilik ise bu sürecin sonucudur. Bununla birlikte emeklilik kavramı sosyal yardımlardan ziyade primli sosyal güvenlik rejimlerine tabi olarak çalışanlar için kullanılmaktadır.²

Emeklilik sisteminin temel gayesi, sisteme dâhil olanlara yaş, hizmet süresi ve prim gün sayısı gibi sınırları mevzuatla belirlenen şartları yerine getirmeleri kaydıyla emeklilik sonrası düzenli bir maaş güvencesi sağlamak,³ onları devletin himayesi ve sosyal koruması altına almaktır.⁴ Bireyler, ileriki yaşlarda çoğu zaman çalışma gücünü yitirmekte ve bunun sonucu olarak iş hayatından çekilmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum, geçimlerini sağlayacak gelirlerin azalmasına, sağlık harcamalarının çoğalması nedeniyle de giderlerinin artmasına yol açan uzun süreli fizyolojik bir riski beraberinde getirmektedir.⁵ Emeklilik sistemi, söz konusu riski en aza indirmeyi hedeflemektedir.⁶ Sistemin işleyişinde yaşlılığa bağlı olarak kişinin çalışma gücünde fiili bir azalma olması aranmaz.⁷ Uzun yıllar çalışma ve emeği ile topluma sağladığı ekonomik fayda ödüllendirilerek; devletin vatandaşını yaşlılık döneminde tek başına bırakmaması ve ona sahip çıkması sağlanır.⁸ Sosyal sigortalının artık çalışmaması nedeniyle karşılaştığı gelir kaybı, emeklilik sistemi yoluyla ödenen maaşlarla belirli bir ölçüde giderilmiş olur.⁹

Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 7; Cem Angın, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)* 9/3 (29 Kasım 2019), 430; Haluk Nuri Ballı - Mustafa İlhan Necmi, “Emeklilik Sendikacılığının Hukuki Süreci / Emekli Sendikasının Meşruiyeti”, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 7/12 (01 Ocak 2020), 45.

² Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 7.

³ Tuna Genç, *İkinci Sütun Emeklilik Sistemleri ve Türkiye Uygulaması* (Ankara: SGK, 2009), 15.

⁴ Özer, *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*, 7; Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 14; Ballı - Necmi, “Emeklilik Sendikacılığının Hukuki Süreci / Emekli Sendikasının Meşruiyeti”, 45; Angın, “Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik”, 430.

⁵ Yusuf Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku* (Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, 2022), 313.

⁶ A. Can Tuncay - Ömer Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri* (İstanbul: Beta, 2021), 517.

⁷ Ali Güzel vd. *Sosyal Güvenlik Hukuku* (İstanbul: Beta, 2021), 526.

⁸ Aziz Can Tuncay, “Geciken Yaşlılık ve Zorunlu Emeklilik Üzerine”, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 2/2 (01 Haziran 2012), 86.

⁹ Güzel vd. *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 526.

1.2. Emeklilik Sistemini Doğuran Sebep: Sosyal Risk

Sosyal güvenlik ihtiyacını doğuran sebeplerin tamamı birden risk kavramıyla ifade edilmektedir.¹⁰ Bu bağlamda risk, insanın iradesi ve gücü dışında karşılaştığı, belirsizlik vasfı taşıyan ve neticede kişiyi çalışma imkânından, dolayısıyla kazançtan mahrum bırakan hadiseler bütünüdür.¹¹ Günümüzde risk, sigorta mantığı çerçevesinde geleceğin rasyonel bir şekilde organize edildiği bir kavrama dönüşmüştür. Hatta bizatihi risk kavramı, müstakil olarak alım satıma konu olan bir meta vasfına bürünmüştür.¹²

Emeklilik sistemi; kişinin başta yaşlılık ve hastalık olmak üzere belli sosyal ve ekonomik risklerin yol açacağı muhtemel ekonomik kayıpları öngörme ve bu riskleri geniş bir topluluğa yayarak en aza indirme çabasının bir tezahürüdür. Bu çerçevede kişilerin toplumsal hayatın her alanında karşılaşılabileceği tehlikelerin zararını paylaşmak yani riski azaltıp sosyal güvenliğini sağlamak temel gayedir. Emeklilik sistemi ise bu gayeyi gerçekleştirmeye matuf olarak geliştirilen modern yöntemlerden biridir.

1.3. Emeklilik Sisteminde Ödenen Primlerin Niteliği

Emeklilik sisteminin finansmanı, farklı ülkelerde oranları değişmekle birlikte işçi-işveren primleri, devlet katkıları ve vergilerle sağlanmaktadır.¹³ Bu finansmanın kaynağı olarak vergi tekniği de tarihsel gelişim içinde bazı ülkeler tarafından uygulanmaktadır.¹⁴ Sisteme ödenen primlerin hukuki niteliği doktrinde oldukça tartışmalıdır.¹⁵ Bir yaklaşıma göre primler, sigortalının ücretinin bir bölümüdür.¹⁶ Başka bir yaklaşıma göre primler vergi niteliği taşımaktadır.¹⁷ Çünkü bu primlerin ödenmesi vergiler gibi zorunludur¹⁸ ki bu husus sosyal sigortalar ile sosyal yardım ve hizmetlerin

¹⁰ Turan Yazgan, *Sosyal Güvenlik Ders Notları* (İstanbul, 2011), 23; Mehmet Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 19.

¹¹ Muzaffer Koç, *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 18.

¹² Suat Soydemir, *Risk Kavramının Sosyal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 182-183.

¹³ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 174; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 189.

¹⁴ Güzel vd. *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 63.

¹⁵ Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 180.

¹⁶ Güzel vd. *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 241.

¹⁷ M. Refik Korkusuz - Suat Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2022), 334; Güzel vd. *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 241.

¹⁸ Hacı Mehmet Günay, "Teavünden Tekafüle Alternatif Sigortacılığın Fikhi Temelleri", *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*, ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş (Ankara:

birbirinden ayrıldığı en temel farklardan biridir.¹⁹ Bazılarına göre primler, özel bir vergi veya vergi benzeri bir ödemedir. Bu bağlamda primler, vergiye benzemekle birlikte vergiden farklı olarak ödeme karşılığında bir hizmetin sunulduğu sosyal parafiskal gelir grubuna dâhil edilmektedir.²⁰ Diğer bir görüşe göre primlerin idare hukukundan doğduğu ve kendine has bir karakter taşıdığı ifade edilmektedir.²¹ Bu yaklaşıma göre sosyal sigorta primi, vergi gibi tamamen kamusal niteliğe sahip olmamakla birlikte vergi benzeri özellikler taşıyan özel bir katkı türüdür.²² Bir başka görüşe göre ise primler, ücret ve vergi vasıflarını birlikte bünyesinde barındırmaktadır.²³

Emeklilik primlerinin ücret mi yoksa vergi mi olduğu sorusunun vuzuha kavuşması söz konusu primlerin hangi maksatla ödendiğinin bilinmesine bağlıdır. Primlerin mutlak vergi olarak nitelendirilmesi mümkün görünmemektedir. Zira sosyal sigorta primleri vergiden farklı olarak yalnızca belli alanları ve kesimi kapsamaktadır.²⁴ Primlerin zorunlu olması veya matrahının devlet tarafından belirlenmesi de ona tamamıyla vergi karakteri kazandırmaz. Kaldı ki isteğe bağlı veya yurt dışı borçlanma yoluyla gerçekleştirilen sosyal sigorta türlerinde herhangi bir kamusal zorunluluk bulunmamaktadır. Öte yandan primlerin ücret olduğu varsayıldığında sosyal sigortalıların sadece prim ödedikleri süre zarfında sistemden istifade edebilmeleri, aksi halde sistemden faydalanmamaları gerekir. Hâlbuki iş kazası, meslek hastalığı, yaşlılık ve ölüm gibi sebeplerle prim ödemedikleri bazı durumlarda dahi sosyal sigortalılar sistemden faydalanmaya devam etmektedir. Bu itibarla primlerin mutlak anlamda bir ücret olduğunu savunmak oldukça güçtür.²⁵ Sonuç olarak primleri, emeklilik sisteminden faydalanmanın karşılığı olan, kamu hukukuna dayalı ve kendine özgü vasıfları bulunan bir katkı türü olarak değerlendirmek isabetli görünmektedir.

DİB Yayınları, 2022), 34; Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 114.

¹⁹ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 37.

²⁰ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 159; 0; Alper, *Sosyal Sigortalar Hukuku*, 190.

²¹ Güzel vd. *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 241.

²² Tuncay - Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 180.

²³ Korkusuz - Uğur, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 159, 160.

²⁴ Bazı araştırmacılar, devletin herkesin gelirine göre ve doğrudan vergilerin bir kısmını emeklilik sistemine (primlere) tahsis etmesinin milli gelirin daha adaletli dağılımına katkı sağlayacağı görüşündedir. Cahit Talas, "Sosyal Sigortalarımız Hakkında Bazı Mülahazalar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 11/02 (01 Şubat 1956), 7.

²⁵ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 113.

2. Emeklilik Sisteminin Teberru Akdi Bağlamında Değerlendirilmesi

İslâm hukukçularının bir kısmına göre emeklilik sistemi şekil bakımından muavazalı gibi görünse de hakikatte teberru akdidir. Sistem, sigortalıların kendi rızalarıyla ve bağış amacıyla ödedikleri primlerle finanse edilen bir yardımlaşma ve dayanışma kurumudur.²⁶ Bu sistemde sosyal sigortalı, kendisinden yapılan prim kesintisini sistemde bulunan diğer ihtiyaç sahipleri için bağışlamaktadır. Dolayısıyla sistem zımnen teberru mahiyetinde olup bu tür sözleşmelerde oluşabilecek garar veya cehaletin varlığı kabul edilse bile teberru akitlerinin ruhuna uygun olarak ma' fuvvun anı kabul edilmesi gerekir.²⁷ Bu mantık çerçevesinde devletin aldığı primlerden fazlasını daha sonra defaten veya maaş olarak geri ödemesi, vatandaşlarına yönelik bir bağış olarak nitelendirilmekte, böylece sistemin riba barındırmadığı ve mubah olduğu sonucuna varılmaktadır.²⁸

Primleri teberru olarak nitelendirmenin tartışmaya açık yönleri bulunmaktadır. Zira hibe akdinde ivaz şartı koşulduğunda fakihlerin ekseriyeti bunun bey' akdine dönüşeceğini ve böyle bir durumda bey' akdi ahkâmının cari olacağını ifade etmektedirler. Bu itibarla eğer emeklilik sözleşmesi, teberru akdi olarak kabul edilse bile bu işlem ivazlı hale gelecek, dolayısıyla garar, riba ve ihtimal gibi mahzurlar bu akitte de söz konusu olacaktır.²⁹ Elbette emeklilik sistemi klasik bir satım sözleşmesi gibi mütalaa edilemez. Zira ivazlı akitlerde tarafların asli gayesi semen ve mala malik olmaktır. Hâlbuki emeklilik sözleşmesinde temel gaye bu değildir. Devlet belli kapsamdaki vatandaşlarından zorunlu olarak aldığı primlerle bir dayanışma sistemi organize etmektedir. Dolayısıyla emeklilik sistemini teberru akdi olarak nitelendirmek sosyal sigorta hukuku gerçeklerine aykırı görünmektedir. Emeklilik sisteminde prim sahibi teberruya niyet etmemekte ve sözleşmede de böyle bir hüküm bulunmamaktadır. Yalnızca akdi garar ve riba gibi mahzurlardan korumak için teberru kavramını öne sürmek sistemin mahiyetiyle bağdaşmamaktadır.³⁰ Ayrıca kamu hukukuna dayalı emeklilik sistemlerinin çoğunda primlerin zorunlu olması bu sözleşmenin teberru akdi olarak nitelendirilmesini zorlaştırmaktadır. Nitekim ilzam ve teberrunun birlikte aynı akitte olamayacağı, emeklilik sistemi farz-ı muhal

²⁶ Ali Muhammed el-Hafif, *et-Te'mîn* (Kahire: y.y.,ts.), 78.

²⁷ Mustafa Ahmed Zerkâ, *Nizâmu't-te'mîn* (Beyrut: Müessesetü Risale, 1994), 175; Muhammed b. Fahd b. Sad Devserî, "er-Râtibu't-tekâ'udî", *Mecelletü'l-Cem'iyyeti'l-Fikhiyyeti's-Suudiyye*, 2012, 190; Mustafa Ahmed Zerkâ - A. Muhammed Abdülaziz Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, çev. Hayreddin Karaman (İstanbul: 2003), 209; el-Hafif, *et-Te'mîn*, 44, 45, 52.

²⁸ Devserî, "er-Râtibu't-tekâ'udî", 188.

²⁹ Günay, "Teavünden Tekafüle Alternatif Sigortacılığın Fikhi Temelleri", 46, 47.

³⁰ Nihat Dalgın, "Ticari Sigortalarda Görülen Fikhi Problemler", *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*, ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 96.

teberru olarak nitelendirilse bile ivaz şartı ile yapılan hibenin bey‘ hükmünde olacağı, dolayısıyla emeklilik sisteminin mahzâ teberru olmayıp özel bir ivazlı akit³¹ veya teberru ve ivaz karışımı bir akit olduğunu öne sürenler olmuştur.³² Primlerin tıpkı sigorta ile ilgili fikhî tartışmalarda görüldüğü üzere hem teberru olarak görülmesi hem de karşılığında bir menfaatin elde edilmesinin amaçlanması yani belli durumlarda emekli maaşı şeklinde sistemde bulunanlara tekrar geri döneceğinin başlangıçta öngörülmesi, meselenin teberru temeline oturtulmasını oldukça güçleştirmektedir.³³

3. Emeklilik Sisteminin İvazlı Akitler Bağlamında Değerlendirilmesi

Emeklilik sistemi ivazlı akitler bağlamında analiz edildiğinde; karşılıklı ivazların prim-emekli maaşı, prim-güven veya prim-yaşlılık himayesi şeklinde tasavvur edilmesi mümkündür. Söz konusu üç yaklaşımı akitlerin sıhhatine engel teşkil edebilecek fikhî unsurlarla ilişkisini de kurarak tahlil etmek, konuyu doğru bir zeminde tartışmak bakımından gereklilik arz etmektedir.

3.1. Prim-Emekli Maaşı

Emeklilik sisteminin sosyal sigorta primi ile emeklilik maaşının mübadelesi olarak tasavvur edilmesi halinde söz konusu sistemin başlangıçta bazı belirsizlikler barındırmasından hareketle garar, emekli maaşının elde edilip edilemeyeceğinin akdin kuruluş aşamasında meçhul olmasından hareketle kumar ve ihtimalle ilişkisi akla gelecektir. Ayrıca, ödenen primlerle emekli maaşının eşit olması durumunda sistemin ribe’n-nesie, fazlalık olması halinde ise ribe’l-fadl içerip içermediğinin sorgulanması gerekecektir.

3.1.1. Garar

Emeklilik sisteminin garar içerdiği düşüncesinde olanlar öncelikle bu sistemi ivazlı bir akit olarak nitelendirmektedir. Ardından bireyler açısından tek tek değerlendirmeye tabi tutarak adeta iki kişi arasında yapılan basit bir sözleşmeye indirgemektedirler. Bu tasavvur neticesinde ödenecek primler ve karşılığında alınacak maaşların ve sağlık gibi diğer hizmetlerin maddi karşılığının sözleşme esnasında tam olarak belirli olmamasından yola çıkmaktadırlar.³⁴ Bilindiği gibi bedelli akitlerde akdin konusunun özellik ve miktarının bilinmemesi garar türünden sayılmaktadır.³⁵ Buna göre prim ödeyenlerin emekli maaşı alıp alamayacakları ya da hangi miktarda alacakları meçhuldür. Yaşlılık riskinin kesin olarak ne zaman başlayacağı da bilinmemektedir. Senelerce prim ödeyen ancak vefat ve

³¹ Zerkâ, *Nizâmu’t-te’mîn*, 175; Devserî, “er-Râtibu’t-tekâ’udî”, 190.

³² Devserî, “er-Râtibu’t-tekâ’udî”, 191.

³³ Günay, “Teavünden Tekafüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhi Temelleri”, 50, 51.

³⁴ el-Haffîf, *et-Te’mîn*, 25.

³⁵ Dalgın, “Ticari Sigortalarda Görülen Fıkhi Problemler”, 95.

geride hak sahiplerinin bulunmaması nedeniyle hiçbir karşılık alamayanlar bulunabileceği gibi prim gün sayısını tamamlamadığı halde işsizlik, kaza gibi sebeplerle ödediği primlerle kıyaslanamayacak ölçüde maaş alanlar da olabilecektir.³⁶ Öte yandan taraflardan biri emeklilik sözleşmesinin yapılmasıyla birlikte prim ödemeye devam ederken diğer tarafın sorumluluğunun ne zaman başlayacağı meçhuldür. Buna göre emeklilik sistemi en başından itibaren birçok bilinmezlikle doludur. Bilinmezliklerin ve ihtimallerin akdi yapanlar tarafından kabul edilmesinin ise hükme herhangi bir tesiri yoktur. Zira karşılıklı rıza, garar veya cehalet içeren akitleri sahih hale dönüştürmez.³⁷

Emeklilik sisteminde garar bulunmadığı ve dolayısıyla caiz olması gerektiği görüşünde olan İslâm hukukçularının bir kısmı da aslında karşı görüş sahipleriyle aynı noktadan hareket etmektedir. Yani onlar da sistemi başlangıçta klasik bey' akdi kalıpları içinde bireysel akitler gibi değerlendirmektedirler. Bu durum akdin garar içerip içermediği, içeriyorsa ne miktarda içerdiği ve akdin sıhhatine tesir edip etmeyeceğiyle ilgili çok geniş tartışma ve değerlendirmeleri beraberinde getirmektedir. Nitekim onlar da akdin konusunun primler karşılığında alınan maaş olduğunu peşinen kabul etmektedir. Ardından akdin içerdiği garar ve cehalet miktarının akde tesir etmeyecek kadar az olduğunu, bunun nizaya yol açmadığını, az miktardaki gararın birçok caiz akitte bulunduğunu ve akdi ifsad etmeyeceğini öne sürmektedirler.³⁸ Buna göre akdin çerçevesi çizilip riskin ne olduğu kesin olarak ortaya konulduktan sonra ortada akdi batıl kılacak nitelikte fahiş garar da kalmamaktadır.³⁹ Diğer taraftan emeklilik sözleşmesinde var olduğu ileri sürülen belirsizliklerin benzeri âkile müessesesi, velâ akdi ve yol riskinin tazmini gibi hususlarda da bulunmaktadır.⁴⁰ Ne var ki bu belirsizlikler sözleşmenin taraflarını anlaşmazlığa sevk edecek özellikte olmayıp akdin yapısal özelliğinden kaynaklandığı için söz konusu akitler meşru kabul edilmektedir.⁴¹

Emeklilik sisteminde akdin sıhhatine tesir edecek ölçüde garar bulunduğunu söylemek isabetli görünmemektedir. Bu durum, yukarıda izah edildiği üzere emeklilik sistemi iki taraf arasında yapılan basit bir

³⁶ Abdüllatif Mahmut Âl Mahmut, *et-Te'mînu'l-ictima'î fi dav'îş-şer'ati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1994) 71.

³⁷ Dalgın, "Ticari Sigortalarda Görülen Fikhi Problemler", 95.

³⁸ el-Haffif, *et-Te'mîn*, 26, 46-51.

³⁹ Hasan Hacak, "İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 40-41.

⁴⁰ İsa Abduh, *et-Te'mîn beyne'l-hilli ve't-tahrîm* (b.y.: Darü'l-İ'tisam, ts.), 127.

⁴¹ Abduh, *et-Te'mîn*, 121, 122; Hadi Sağlam, "İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası mıdır?", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 284.

sözleşme olarak düşünüldüğü takdirde dahi böyledir. Sistemin detayları bakımından ilk bakışta mevcut olduğu varsayılan garar, garar-ı yesîr kabilinden olup sistemi ifsad edecek nitelikte değildir. Bununla birlikte emeklilik sisteminin gararla ilişkisi bakımından üzerinde durulması gereken asıl husus, bu sistemi iki taraf arasında yapılan basit bir sözleşmeye indirgemenin yöntem açısından hatalı olduğu ve bu yaklaşımın aslında sistemin mahiyetiyle örtüşmeyen birçok gereksiz tartışma ve delil üretme çabalarını da beraberinde getirdiğidir.

3.1.2. Faiz

Meşruiyetiyle ilgili tartışmalarda emeklilik sisteminin faizle ilişkisinin iki açıdan kurulduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi primler ile emekli maaşı arasında cins birliği bulunduğu düşüncesinden hareketle prim oranında maaş alınması halinde ribe'n-nesîe, prim ile maaş arasında miktar olarak bir fazlalık olması durumunda ise ribe'l-fadl ile ribe'n-nesîenin birlikte gerçekleşeceği iddiasıdır.⁴² İkincisi ise primlerin faizli enstrümanlarda nemalandırılma ihtimalidir.⁴³

Emeklilik sisteminin özü itibariyle faizle ilişkisini kurabilmek için tıpkı gararla ilgili tartışmalarda olduğu gibi öncelikle bu sistemin ivazlı bir akit olarak kabul edilmesi gerekir. Nitekim bazı araştırmacılara göre emeklilik sistemi ödenen primler karşılığında maaş alınmasından ibarettir. Sistemi bu şekilde değerlendirmekle birlikte caiz görenler ise maslahat prensibinden hareket etmektedir. Buna göre söz konusu akitten taraflar zarar görmemekte, aksine sistem toplumun umumi menfaatini sağlamaya yönelik bir işlev yüklenmektedir. Bu çerçevede İslâm'ın kolaylık, maslahat ve celb-i menfaat prensiplerine binaen istisnai bir hüküm olan arâyâ satışına cevaz verilmesi örnek gösterilmektedir. Ayrıca faiz, akit esnasında şart koşulan fazlalık olup emeklilik sistemine dâhil edilirken tarafların iradesiyle belirlenmiş böyle bir fazlalık şartı bulunmamaktadır.⁴⁴ Görüldüğü üzere emeklilik sisteminin özü bakımından faizle ilişkisi sistemin tasavvuruyla alakalıdır. Zira emeklilik sistemi prim-maaş mübadelesi şeklinde tasavvur edildiğinde garar yanında faizle ilişkisi de sorgulanmakta, taraflar kendi delillerini oluşturma gayreti içine girerek kimi zaman konunun mahiyetinden uzak zorlama yorumlarla haklılıklarına gerekçe aramak durumunda kalmaktadırlar. Bazı emeklilik sistemlerinin ihtiyat sermayelerini faiz yoluyla nemalandırmasından hareketle bu sisteme yöneltilen tenkitlerin ise sistemin özünü alakalı olmadığı açıktır.⁴⁵

⁴² Vehbe Zuhaylî, *Akdu't-te'mîn* (Dimaşk: Dâru'l-mektebî, 1995), 12-13.

⁴³ Hayreddin Karaman, *İş ve Ticaret İlmihali* (İstanbul: y.y., 2012), 397.

⁴⁴ Faysal Mevlevî, *Nizâmu't-te'mîn* (Beyrut: y.y., 1996), 70; Devserî, "er-Râti-bu't-tekâ'udî", 194.

⁴⁵ el-Hafîf, *et-Te'mîn*, 70, 71.

Zira aslen mubah olan bir işleme haram bir vasfın karışması o işlemin de aslen haramlığını gerektirmez. Bu durum sadece sınırlı olarak söz konusu münferit işlemin fesadına yol açar. Burada ele alınan konu, emeklilik primlerinin meşru olmayan alanlarda değerlendirilmesi gibi ilave özellikler olmaksızın bir sistem olarak emeklilik akdinin kendisidir. Söz konusu sistemin dinen meşru olmayan başka iş ve akitlerinin olması, emeklilik sisteminin zaruri neticesi veya vasf-ı lâzımı değildir.

3.1.3. Kumar

Emeklilik sisteminde yaşlılık riskinin gerçekleşmemesi halinde sisteme katılanların ödediği primlerin karşılıksız kalması, riskin gerçekleştiği bazı durumlarda ise ödenen prim miktarını katbekat aşan meblağlarda maaş ödenmesi gibi bir durum akla gelebilir. Bu durumun mantiki sonucu olarak söz konusu sistemin bir taraf kazanırken diğer tarafın kaybettiği kumar ve şansla ilişkisinin sorgulanması gerekecektir.⁴⁶ Nitekim kumar ve bahsin haram kılınmasının illeti tarafların zararına olacak şekilde garar ve cehalet içermesidir.⁴⁷

Emeklilik sisteminin kumarla ilişkilendirilmesi yine emeklilik sisteminin ödenen primler ile maaş mübadelesi şeklinde tasavvuruyla alakalıdır. Bu bakımdan emekliliği kumarla ilişkilendirmenin, onun tenâsur yönünü ve aktüeryal dayanaklarını göz ardı eden bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Zira başlangıçta emekliliğin bir sistem olarak değil iki kişi arasında yapılan basit bir akit gibi telakki edilip ele alınması isabetli değildir.⁴⁸ Başlangıç noktası bu olunca sigorta ile ilgili fıkhî tartışmalarda olduğu gibi sistemin özülle alakalı olmayan birçok yasak unsurla bağının kurulması ve bu çerçevede tartışılması kaçınılmazdır. Hâlbuki emeklilik sistemini prim sahiplerinin emeklilik kurumu ile yaptıkları bireysel akitler gibi görmek yerine çok ince ve teknik hesaplamalara dayalı bir organizasyon olarak değerlendirmek daha isabetli olurdu. Bu durumda bir taraftan sistemin yardımlaşma, dayanışma ve tekâful özelliği öne çıkarken, diğer taraftan onun şans ve tesadüfe bağlı bir akit olduğu yönündeki iddialar da geçersiz olurdu. Belki basit bir tasavvurla ve münferit bir sözleşme olarak bakıldığında emeklilik sisteminde taraflar için sonuçları başlangıçta belirgin olmayan kazanç ve kayıp ihtimalinin bulunduğu söylenebilir. Ancak istatistik ilminin verilerinden yararlanan sigorta tekniği ile tüm akitler birlikte değerlendirildiğinde sistemde risk ve belirsizlik gibi

⁴⁶ Zuhaylî, *Akdu't-te'mîn*, 39; Hadi Sağlam, “Genel ve Özel Sigortalar Zarar (Tazminat) ve Meblağ Sigortalarına Genel Bir Bakış, İslam Hukukçularının Sigortaya Bakışları ve Sigorta Sözleşmelerinin Değerlendirilmesi”, *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı III* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 527.

⁴⁷ Dalgın, “Ticari Sigortalarda Görülen Fıkhî Problemler”, 105.

⁴⁸ el-Hafîf, *et-Te'mîn*, 10.

görünen hususların büyük sayılar kanunu çerçevesinde önemli ölçüde ortadan kalktığı görülmektedir.⁴⁹

3.2. Prim-Güven

Emeklilik sisteminde tıpkı sigorta sözleşmesinde olduğu gibi ivazlardan biri sisteme dâhil olanların ödediği prim, diğeri ise devletin sunduğu güven şeklinde tasavvur edilebilir.⁵⁰ Buna göre sisteme dâhil olanlar, riskin bilfiil gerçekleşmesiyle bağlantılı olmaksızın sisteme katılmalarından itibaren yaşlılık dönemleri için sosyal güvence elde ederler. Ödenen primlerin karşılığının maaş yerine güven olarak nitelendirilmesiyle sistemin garar taşıma riski de ortadan kalkmış olur. Ayrıca cinsleri farklı iki şeyin mübadelesi söz konusu olduğu için riba da tahakkuk etmez.⁵¹

Güvenli bir hayat elbette insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biridir. Her insanın çalışma gücünü kaybedeceği ve buna bağlı olarak gelirin azalacağı yaşlılık döneminde sosyal güvenceye kavuşabilmek için önceden bir takım tasarruflar yapması ve risk paylaşım kurumlarına dâhil olması fitrî bir ihtiyaçtır. Bazı klasik akitlerde güven elde etmek amacıyla akit yapılması ve bedel ödenmesinin mübah olduğuna dair deliller de bulunmaktadır. Söz gelimi belli bir yeri koruması amacıyla akit yapılan bir bekçinin temel görevi sorumlu olduğu mahalli dış etken ve saldırılardan korumak ve bunun neticesi olarak mal sahibine güven vermektir. Sigorta ve emeklilik sistemi de buna benzetilebilir. Emeklilik sistemine dâhil olan kişi de endişe ettiği sosyal risklerin gerçekleşmesi halinde grup dayanışması içinde bunun üstesinden gelebilmek için başlangıçta belli bir bedel ödemektedir.⁵² Ancak güven kavramının akdin konusu olup olamayacağı konusu tartışmaya açıktır. Zira bu yaklaşıma güvencenin bedel karşılığında mübadele edilecek bir mal olmadığı, yalnızca kişiyi bu işlemi yapmaya yönelttiği saik (motivasyon) olabileceği yönünde itiraz edilmiştir. Nitekim bir akdin konusunun, akit esnasında mümkün vasfını taşıması gerekir.⁵³ Bu itibarla ivazlardan birinin güven olarak belirlenmesi ve güvenin adeta ticari bir meta gibi nitelendirilmesi eleştirilmiştir.⁵⁴ Güvenin bizatihi kendisi teslim teslim şartlarını taşımadığı gibi taraflardan birinin mülkünden diğerine nakli de mümkün değildir. Öte yandan güven, primlerin tam

⁴⁹ Günay, “Teavünden Tekafüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhi Temelleri”, 36; Devserî, “er-Râtibu’t-tekâ’udî”, 195, 196.

⁵⁰ Abduh, *et-Te’min*, 123.

⁵¹ Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 209.

⁵² Zerkâ, *Nizâmu’t-te’min* (Beirut: 1994), 52-53; Zerkâ - Neccar, *İslam Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*, 2003, 210-211.

⁵³ Sıddık M. Emin Darîr, *el-Garar ve eseruhu fi’l ukûd fi’l fıkhi’l-İslâmî* (b.y.: y.y., 1995), 648.

⁵⁴ Zuhaylî, *Akdu’t-te’min*, 9; Faysal Mevlevî, *Nizâmu’t-te’min* (Beirut: y.y., 1996), 67-68; Nihat Dalgın, “Sigorta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/163.

karşılığı da değildir. Zira sosyal sigortalı, ödediği primlerinin karşılığında sadece güven hissetmeyi kabul etmeyecektir. Güven, yaşlılık döneminde emekli maaşı alacağına yönelik bir güvence olarak tasavvur edildiğinde ise gerçekte primlerin karşılığı yine somut bir şeye yani para/emekli maaşına dönüşecektir.⁵⁵ Bu durum ise konuyu tekrar garar ve faiz ile ilgili tartışmalara geri döndürecektir.

Sübjektif bir terim olan güven hissi emeklilik akdinin hakiki yapısının ve mahiyetinin dışında, tarafları akit yapmaya yönelten psikolojik bir saik/duygu/motivasyon mahiyetinde değerlendirilebilir. Güvenin, sosyal sigortalının emekli maaşı alacağına yönelik kendisine sunulan güvence olarak düşünülmesi halinde ise primlerin karşılığının güven hissini kendisi değil, o hissini kaynağı olan emekli maaşı olması gerekecektir. Dolayısıyla güven hissini sosyal sigortalıda oluşan ve onu söz konusu sisteme yönelten psikolojik bir amil olarak değerlendirmek daha isabetli görünmektedir.⁵⁶

3.3. Prim-Yaşlılık Himayesi

Emeklilik sisteminde karşılıklı ivazları, sosyal sigorta primi ile devletin üstlendiği yaşlılık/gelecek himayesi ya da bu yöndeki taahhüdü olarak tasavvur etmek mümkündür. Buna göre yaşlılık himayesi, sisteme dâhil olanlardaki güvenlik hissini de asli kaynağı olup fıkıh literatüründe mali bir kavram olarak kabul edilmektedir. Emeklilik sistemindeki yaşlılık himayesi mali niteliğine rağmen emekli maaşından farklı bir olgudur. Çünkü devlet, yaşlılık riskinin yol açtığı gelir kaybını belli kıstaslar çerçevesinde gidermeyi taahhüt etmektedir.⁵⁷

Emeklilik sistemi basit bir muavaza sözleşmesine indirgenmemelidir. Bu sistem sadece prim karşılığında yaşlılık himayesi satın almak değil; aynı zamanda sisteme dâhil olanların kendi aralarında dayanışma ve karşılıklı tekâfül anlayışını da içermektedir. Devlet sistemin organizasyonunu üstlenip himaye borcunu taahhüt ederken; katılımcılar da kendi aralarında bir tenâsur topluluğu oluşturmaktadır. Emeklilik sistemi içinde yer alan bireylerin her biri, ödediği primleri sadece kendisinin karşılaştığı risklere yönelik olarak görmemekte; aynı zamanda riskle karşılaşan diğer üyelerin zararlarının da bu primlerden karşılanmasını zimnen kabul etmektedirler.⁵⁸ Dolayısıyla emeklilik sistemindeki karşılıklı ivazlar prim ile yaşlılık himayesi arasında gerçekleşirken sosyal sigortalı da ödediği primler

⁵⁵ Dalgın, “Ticari Sigortalarda Görülen Fikhi Problemler”, 96, 112.

⁵⁶ Hasan Hacak, “İslam Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 39, 40.

⁵⁷ Hasan Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*, ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 132; Âl Mahmut, *et-Te'mînu'l-ictima'i*, 65.

⁵⁸ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 134.

karşılığında zorunlu olarak herhangi bir karşılık almayı beklememektedir. Bu durum, emeklilik sisteminde ödenen primlerin ivazlı bir işlem olma vasfının yanında teberru niteliğini de ön plana çıkarmaktadır.

Burada kişinin gerçekleşmemiş risklere karşı prim ödeyerek kendisini korumaya almasının fıkıh ilkelerine göre meşruiyeti sorgulanmalıdır. Nitekim bazı İslâm hukukçuları damânın müstakil bir ivazın karşılığı olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Ancak bu hususta Kitab ve Sünnette doğrudan bir yasaklama bulunmamaktadır. Konu hakkında İslâm hukukçuları icthad, rey ve örf neticesinde bir hükme varmaya çalışmışlardır.⁵⁹ Hakkında kesin bir nehiy olmadığına göre “ibahatü'l-asliyye” kâidesince damânın bir karşılık/bedel mukabilinde belirlenmesini mubah olarak gören hukukçular da vardır.⁶⁰ Hanefi hukuk doktrininde kabul gören hilf müessesesi; kabile, divan ve meslek teşkilatları aracılığıyla tesis edilen grup dayanışmasını (tenâsur) gerçekleştirme ihtiyacından doğmuş bir sözleşmedir. Benzer şekilde velâ akdi de güvence ve himayeden ya da tenâsurdan yoksun bireylerin toplumsal sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınması ve bu ilişkinin hukuki bir sözleşme ile kurumsal bir kimlik kazanması bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla risk gerçekleşmeden evvel, bireylerin kendilerini güvende hissetmek amacıyla organizasyon kurmaları, birbirlerine karşılıklı güvence sunmaları ve risk paylaşımı amacıyla prim ödemeleri meşru bir zemine oturmaktadır.⁶¹ Nitekim emeklilik sistemiyle risk paylaşımı açısından benzerlik taşıyan muvâlât akdi de taraflara yardımlaşma ve himaye borcu yükleyen bir sözleşmedir.⁶²

Kişinin genellikle çalışamayacağı ve gelirlerinin azalacağı yaşlılık dönemine yönelik himaye sağlama borcu, İslâm hukukunda emeklilik akdinin konusu olarak değerlendirilebilir. Himaye borcu sadece kefillik ve damân garantisinden ibaret olmayıp bu amaçla organizasyon kurma, risk havuzu oluşturma gibi yükümlülükleri de içermektedir. Bireysel olarak devletle akit yapılırken adeta grup üyeleri de kendi aralarında zımnî bir akit yapmaktadırlar. Dolayısıyla burada devlet emeklilik sistemini kurma ve yönetme borcu altına da girmektedir. Bu anlamda emeklilik sözleşmesinin konusu, emeklilik himayesi sunma şeklindeki temel borç ile birlikte bunu sağlamak için gerekli işlerin icrasını da içermektedir. Yani sigortacı ki emeklilik sisteminde çoğunlukla devlet olmaktadır, vatandaşları arasında karşılıklı güvenceyi paylaşırma ve organize etme, risk gerçekleştiğinde maaş ve sağlık hizmeti sunma gibi hizmetleri sunma borcu altına girmektedir. Dolayısıyla ortada salt bir damân değil aynı zamanda bir

⁵⁹ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 94, 95.

⁶⁰ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 96.

⁶¹ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 134.

⁶² Şemsüddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Mesbûr* (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1993), 8/95.

menfaat (hizmet) borcu da bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle emeklilik sisteminde prim ödeyenler, sistemi organize eden kurumdan aslında bir hizmet (menfaat) de satın almaktadırlar. Konvansiyonel sigortalardan farklı olarak emeklilik sisteminde sigortacı genellikle devlet olduğundan ve sistem çoğu zaman devletin desteğiyle yürütüldüğünden dolayı bu akitte sosyal güvence ve tenâsur gayesi ağır basmakta ve akit klasik muavaza kalıplarının dışına çıkmaktadır. Böylelikle damâni yani himaye borcunu katılımcılar ve devlet ortaklaşa üstlenmiş olmaktadır.

Sonuç olarak emeklilik sisteminin konusunun, geniş anlamıyla yaşlılık/gelecek himayesi sağlama ve bu himayeyi sağlamak için gereken organizasyonu ve işlemleri yapma borcu olduğu söylenebilir.⁶³ Bu yönüyle mevcut emeklilik sistemini tıpkı sigorta gibi nasslarda ve klasik fıkıh literatüründe zikredilmeyen, bünyesinde maslahat, tenâsur, teâvün, tekâfül, muâvaza ve teberru unsurlarını mezcetmiş, nev'i şahsına münhasır bir sistem olarak değerlendirmek mümkündür.⁶⁴ Konvansiyonel sigortalardan farklı olarak emeklilik sisteminde sigortacı rolünü genellikle devletin üstlenmesi ve sistemin kâr amacı gütmeksizin hatta çoğu zaman devlet desteğiyle yürütülmesi sistemin sosyal güvence ve tenâsur gayesini belirginleştirmekte ve akdi klasik muavaza akdi kalıplarının dışına çıkarmaktadır. Neticede himaye borcu katılımcılar ve devlet tarafından ortaklaşa üstlenilen bir sorumluluğa dönüşmektedir.

4. Emeklilik Sisteminin İslâm'ın Temel İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi

Emeklilik sistemi, gerçekleştirmek istediği hedefler bakımından İslâm dininin temel ilke ve amaçlarıyla (makâsîd) uyumludur. Her şeyden önce İslâm hukuk doktrininde fert ve toplumun maslahatı için mutlak korunması gereken ve “zarûriyyât-ı hamse” olarak bilinen beş temel alan bulunmaktadır. Bunlar can, din, akıl, nesil ve mal emniyetidir. Dinimizin bütün hükümleri nihai tahlilde bu beş temel değeri korumayı amaçlamaktadır.⁶⁵ Bir bütün olarak emeklilik kurumunun da özellikle yaşlılık ve maluliyet gibi durumlarda can ve mal emniyetini tahkim ederek söz konusu değerlerin korunmasına katkı sağladığı söylenebilir.

4.1. Güven

İnsan, fitraten kendisi ve çocukları için güvenli bir gelecek arzusu taşır. Kazanç kaynaklarının tükenmesinden kendini korumak, yoksulluk ve sefaletle karşı kendini garantiye almak ister.⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm'e göre

⁶³ Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 134, 135.

⁶⁴ el-Hafîf, *et-Te'mîn*, 27, 82; Hacak, “İslam Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”, 134; Devserî, “er-Râtibu't-tekâ'udî”, 180; Heyet, *İlmihal* (İstanbul: İSAM, 1998), 2/456.

⁶⁵ Günay, “Teavünden Tekâfüle Alternatif Sigortacılığın Fikhi Temelleri”, 37.

⁶⁶ Syed Muhammad Hasanuzzaman, *Kur'an-ı Kerim'de İktisadi İlkeler*, çev. Zeynep Özbek (İstanbul: Mahya-İgiad Yayınları, 2018), 389.

ideal bir toplum huzur ve güvenlik nimetlerine sahip olmalıdır. Yaşlılık döneminde bireylerin çoğunlukla çalışamaması nedeniyle sosyal risklerle karşılaşacağı, bu durumun onlarda korku ve güvensizlik doğuracağı muhakkaktır.⁶⁷

İslâm, insanoğlunun sosyal bakımdan güven içinde yaşamasına yönelik birçok tedbir geliştirmiş ve nihai aşamada devleti bu güvenliği sağlamakla yükümlü kılmıştır.⁶⁸ İnsanoğlunun dünyada en fazla ihtiyaç duyduğu şeylerin başında güven içinde bir hayat gelmektedir.⁶⁹ Tarih boyunca insanlar canlarına ve mallarına yönelik tehlikelere karşı daima bir güvenlik arayışı içinde olmuşlardır.⁷⁰ Nitekim Allah Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de Kureyş kabilesine ihsan ettiği nimetleri sayarken onları açlıktan kurtarıp doyurduğunu ve korkudan emin kıldığını haber vermektedir.⁷¹ Bu ilâhî beyan, güvenli hayatın insanın en temel fitrî ihtiyaçlarından biri olduğunu göstermektedir.

Hız Peygamber’in (s.a.s.) ihtiyarlıktan,⁷² fakirlikten ve zilletten⁷³ Allah’a sığınması, ihtiyarlığın yol açtığı fiziksel ve sosyal riskleri de içermektedir.⁷⁴ Zira yaşlılık dönemi, fiziksel gücün zayıfladığı ve çoğu zaman sosyal ve ekonomik ihtiyaçların karşılanmasında dahi acze düşüldüğü bir zaman dilimidir. İnsana düşen ise söz konusu risklere karşı tedbir almaktır.⁷⁵ Bu açıdan bakıldığında emeklilik sistemi, insanların genellikle acze düştüğü yaşlılık dönemlerinde onlara ekonomik güvence ve sosyal koruma sağlamayı hedefleyen güncel vasıtalarından biri olarak değerlendirilebilir.

4.2. Maslahat

Sosyal risklerin yol açtığı tehlikelerin uygun yöntemlerle ortadan kaldırılması ve bu amaçla şahsî sorumluluğun bütün bir cemiyete dağıtılarak tehlikelerin zararlarından kaçınılması hem bireysel hem de toplumsal bir zorunluluktur. Medine Vesikasının on yedinci maddesinde “Müslümanların

⁶⁷ Hasanuzzaman, *Kur’an-ı Kerim’de İktisadi İlkeler*, 390.

⁶⁸ Abduh, *et-Te’min*, 35.

⁶⁹ Abduh, *et-Te’min*, 33.

⁷⁰ Günay, “Teavünden Tekafüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhi Temelleri”, 31.

⁷¹ Heyet, *Kur’an Yolu Meali* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), Kureyş 106/1-4; Abduh, *et-Te’min*, 33.

⁷² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh* (b.y.: Darü Tavki’n-Necat, 1422/2001), “Et’ime”, 28.

⁷³ Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen* (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, ts.), “Vitr”, 32.

⁷⁴ “Allah’ım! İhtiyarlıktan, kederden, âcizlikten, tembellikten, cimrilikten, korkaklıktan, borç sıkıntısından ve güç sahibi olan kişilerin haksızlığına uğramaktan sana sığınırım.” Buhârî, “Et’ime”, 28; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 32.

⁷⁵ Günay, “Teavünden Tekafüle Alternatif Sigortacılığın Fıkhi Temelleri”, 37.

barış ve huzuru tektir/bölünemez”⁷⁶ ifadesi toplumsal refahın bir bütün olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre fertlerin maddi veya manevi bakımdan zaafa uğramaması için tedbirler geliştirilmelidir. İnsanların açlık, korunmaya muhtaç ve aşırı ihtiyaç içinde kalmaması için çaba gösterilmez. Zira Müslümanların iyilik ve takva üzerine yardımlaşmaları esastır.⁷⁷ İmam Nevevî (ö. 676/1277), “Hepiniz çobansınız ve hepiniz size tabi olanlardan mesulsünüz”⁷⁸ hadis-i şerifinden hareketle yöneticilerin himayeleri altında bulunanların selametini yüklenen güvenilir koruyucular olmalarını, onların dünya ve âhiret huzurunu gaye edinmeleri gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁹ Nitekim fihhın temel ilkelerinden olan “Raiyye yani tebaa üzerinde tasarruf maslahata menuttur.”⁸⁰ kaidesi bu gerçeğe işaret etmektedir. Bu bağlamda benzer risklerle karşı karşıya kalanlara yönelik sosyal risk paylaşım kurumları organize etmek önemli bir sorumluluktur.⁸¹ Nitekim ilk halifeler sosyal güvenlik alanında maslahata uygun pek çok yeni uygulamada bulunmuşlardır.⁸²

İslâm hukukunun konuyla ilgili temel kavram ve ilkelerinden yola çıkarak bugün de dayanışma ve paylaşma anlayışını en etkin vasıtalarla yaygınlaştırmak, fihhın ruhuna uygun bir yaklaşımdır.⁸³ Hanefîlerin divan ve meslek örgütleri hatta hilf yoluyla benzer kurumlaşmalara imkân veren geniş açılımlı görüşleri her devirde ihtiyaç duyulan yeni müesseselerin ihdasına rehberlik edecek mahiyettedir.⁸⁴ Bu amaçla İslâm hukukunun idare alanına hâkim olan maslahat ilkesine göre düzenlemeler yapmak ve buna yönelik organizasyonlar geliştirmek mümkündür. Hz. Ömer’in ve daha

⁷⁶ Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye* (Mısır: Şeriketü Mektebe, 1955), 501, 504; Muhammed Hamîdullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi, ts.), 66-72; Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, çev. Cemaleddin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 220; Celal Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 77.

⁷⁷ Abdülkerim Zeydan, *İslam'da Ferd ve Devlet Münasebetleri* (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1995), 138, 139.

⁷⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahih* (Beyrut: Darü İhyai't-Turâsi'l-Arabi, ts.), “İmare”, 20.

⁷⁹ Zeydan, *İslam'da Ferd ve Devlet Münasebetleri*, 140; Âl Mahmut, *et-Te'mînu'l-ictimâ'i*, 147, 148.

⁸⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürierü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: 1330/1911), 1/128-130; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 1/274.

⁸¹ el-Hafif, *et-Te'mîn*, 78.

⁸² Ali Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet* (Ankara: DİB Yayınları, 1992), 45.

⁸³ Hadi Sağlam, “İslam Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası Mıdır?”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 291-292.

⁸⁴ Celal Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 690.

sonra da Hanefîlerin âkile prensibine kazandırdıkları dinamizm içerisinde çeşitli gruplar bir araya getirilerek dayanışma grupları oluşturulabilir. Bu gayeyle oluşturulacak kurumların gelirleri çalışanların ücretlerinden yapılacak kesintilerle, devletin yapacağı katkılarla, işverenlerden alınan belli miktarlarla finanse edilebilir.⁸⁵ Bu çerçeveden bakıldığında emeklilik sistemi, maslahata uygun olarak geliştirilmiş bir risk paylaşımı yöntemi olup,⁸⁶ organize bir dayanışma bağı oluşturmayı hedeflemektedir. Kişilerin yaşlılık dönemlerinde kendileri, vefatları halinde geride kalan yakınları için bu sisteme dâhil olmaları İslâm'ın maslahat ilkesiyle uyum içindedir.

4.3. Tenâsur

İnsanoğlu can ve mal emniyetini tehdit eden risklere karşı korunmak amacıyla muhtelif yöntemler geliştirmiştir. Bu yöntemlerin başında tenâsur yani risk paylaşımı yöntemi gelmektedir. Tenâsurun hâkim olduğu toplumlarda başlangıçta muhtemel risk, riskin gerçekleşmesi halinde ise oluşan zarar aynı tehlikeye maruz kalma ihtimali bulunan fertlerden müteşekkil bir topluluk tarafından bölüşülmektedir. Risk paylaşımı yönteminde fertler, başlangıçta bireysel menfaatlerini koruma saikiyle hareket etseler de riskin kime yöneleceğinin belirsiz olması nedeniyle grubun her bir üyesi diğerini desteklemekte, nihayetinde herkes birbirini destekler hale gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında tenâsur ve risk paylaşımında bireysel menfaat ile toplumsal menfaatin iç içe geçtiği söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Müslümanlar hayırda yarışmaya,⁸⁷ anne-babaya, akrabaya, yetimlere, muhtaçlara iyilik yapmaya davet edilir.⁸⁸ Sevdikleri mallardan akrabalar, yetimler, fakirler, yolda kalanlar, yardıma muhtaçlar ve köleler için sarf etmeye teşvik edilir.⁸⁹ İyilik ve takva hususunda yardımlaşmaya, günah ve düşmanlık üzerine ise yardımlaşmamaya çağrılır.⁹⁰ Müslümanların birbirlerinin yardımcıları olmaları gerektiği hatırlatılır.⁹¹ Nefsinin bencilliğinden korunmayı başaranların kurtuluşa erecekleri müjdelendir.⁹² Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) de hicretten sonra Muhacirler ile Ensar arasında kardeşlik ilan etmiştir. Allah Resûlü'nün "Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine karşı şefkat ve merhamet gösterme hususunda, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları

⁸⁵ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 684-685.

⁸⁶ el-Hafîf, *et-Te'mîn*, 79, 88, 89.

⁸⁷ el-Bakara 2/148.

⁸⁸ el-Bakara 2/83.

⁸⁹ el-Bakara 2/177.

⁹⁰ el-Mâide 5/2.

⁹¹ et-Tevbe 9/71.

⁹² el-Haşr 59/9.

da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer”;⁹³ “Mümin, mümin için âdeta birbirini destekleyen bir bina gibidir”;⁹⁴ “Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim, kardeşinin ihtiyacını görürse, Allah’ta onu kıyamet gününün sıkıntısından kurtarır”⁹⁵ mealindeki hadisleri, müminlerin risk ve tehlikeler karşısında dayanışma içinde olmalarını emretmektedir. İşte tenâsur kavramı, İslâm’ın bu temel prensiplerinin adeta vücut bulmuş hali olup İslâm medeniyetinin daha ilk dönemlerinden itibaren risk paylaşımı amacı güden kurumların doğmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

İslâm, toplumu tehdit eden temel risklere ve maddi külfetlere karşı bazen zorunlu bazen de gönüllülük esasına dayalı dayanışma, risk paylaşımı ve sosyal güvenlik fonksiyonu icra eden infak, sadaka, zekât müessesesi gibi kavram ve kurumları ihdas etmiştir. Bu doğrultuda toplumda zaten mevcut olan âkile kurumunu koruyup geliştirmiş, köleler ve yabancılar gibi toplumsal korumadan yoksun bireyler için bu sisteme dâhil olma mahiyetinde velâ müessesesini benimsemiştir.⁹⁶ Bu müesseselerin yetersiz kaldığı durumlarda ise en son çare olarak beytümâlî bir üst sosyal güvenlik kurumu olarak belirlemiştir.⁹⁷ Nitekim Allah Resûlü (s.a.s.) bir hadisinde “Ben, her mümine kendi nefsinden daha yakınam. Kim mal bırakırsa ehli için bırakmış olur. Ama kim borç ve bakılmaya muhtaç fertler bırakırsa o benim üzerimedir. Çünkü ben müminlerin velisiyim” buyurmaktadır.⁹⁸

Tenâsur kavramı özellikle Hanefî fıkıh doktrininde risk paylaşımının temeli olarak kabul edilmektedir. Zira insanların güven içinde yaşayabilmeleri ancak tenâsur mekanizmalarının varlığıyla mümkündür. Müslümanların, tenâsur yani dayanışma ve yardımlaşma içinde olmaları esastır.⁹⁹ Bu yönüyle tenâsur, her toplum için vazgeçilmez bir unsurdur. Nitekim Hanefî hukukçular, âkile kurumunu tartışırken daima riskin en etkin bir şekilde bölüşülebileceği tenâsur grupları oluşturma gayreti içinde olmuşlardır. Bu çerçevede tenâsur ehli şartlara göre bazen kabile, bazen divanlar olmuştur. Aynı gayeyi gerçekleştirmek üzere bazen de

⁹³ Müslim, “Birr”, 66.

⁹⁴ Müslim, “Birr”, 65.

⁹⁵ Müslim, “Birr”, 58.

⁹⁶ Alâuddîn Ebûbekir b. Mes’ûd el-Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’ fi tertîbi’s-şerâi’* (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1986), 7/256.

⁹⁷ Buhârî, “İstikrâz”, 11; Kâsânî, *Bedâi’*, 7/256; Ebû Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, 251; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 458; Âl Mahmut, *et-Te’mînu’l-ictima’î*, 148, 149.

⁹⁸ Buhârî, “İstikrâz”, 11; Ebû Ubeyd, *Kitâbü’l-Emvâl*, 251; Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 458.

⁹⁹ Fahrreddin Osman b. Ali b. Mihcen ez-Zeylaî, *Tebyînü’l-hakâ’ik fi şerhi Kenzi’ d-dekâ’ik* (Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1313), 6/181.

aynı şehir halkı birbirinin âkilesi sayılmıştır.¹⁰⁰ Kişinin âkilesinin tayini hususundaki fikhî tartışmalar, dayanışmanın en somut şekilde hangi grup içinde vücut bulacağı ekseninde şekillenmiştir.¹⁰¹ Divanların âkile olarak belirlenmesinin temel gerekçesi ise artık nesep, velâ, aynı şehirde olmak gibi yakınlıklara nazaran tenâsurun kurumsal bir yapı olan divanlar yoluyla çok daha güçlü ve sürdürülebilir şekilde gerçekleşebileceği düşüncesidir. Tarihsel süreçteki bu dönüşüm bize tenâsuru gerçekleştirme amaçlı olarak her dönemde insanlar arasında farklı yöntem, uygulama ve sistemlerin geliştirilebileceğini göstermektedir. Günümüzde oldukça yaygın bir uygulama alanı bulan sosyal sigorta ve emeklilik sistemlerinin de özü itibarıyla tenâsur anlayışının modern bir tezahürü olarak kabul edilmesi isabetli bir yaklaşım olacaktır.¹⁰²

Günümüz sosyal güvenlik müesseseleri yardımlaşma ve paylaşmanın sistemli bir şekilde organize edilmesi fikrine dayanmaktadır. Organizatör açısından ticari amaç güdülen türlerinde dahi yardımlaşma ve dayanışma, sonuçları itibarıyla gerçekleşmektedir.¹⁰³ Bu bağlamda İslâm'ın sosyal dayanışmaya yönelik temel ilke ve prensiplerinin, güncel ihtiyaçlara bağlı olarak gelişen ve zamanla sistemleşen günümüz sosyal güvenlik müesseseleri ile hedef ve kapsam bakımından büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir.

Toplumda tenâsur anlayışını yaygınlaştırmak her dönem için temel gayedir. Ancak bunun yöntem ve kurumları zamana ve zemine bağlı olarak değişebilmektedir. İslâm medeniyetindeki sosyal güvenlik yöntemleri de tarih boyunca sürekli bir gelişim seyri göstermiştir.¹⁰⁴ Bu açıdan bakıldığında emeklilik sistemi, İslâm medeniyetinin farklı dönemlerinde ihdas edilen tenâsur vasıtalarının, günümüz şartlarına uygun bir şekli olarak değerlendirilebilir.¹⁰⁵

4.4. Sosyal Adalet

İslâm iktisat sisteminde sosyal adalet ve adil gelir dağılımı çok önemli bir ilkedir. Çünkü bireyler arasında hakkaniyete dayalı gelir dağılımı,

¹⁰⁰ Ebü'l-Hasen Burhânüddin Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye* (Beyrut: y.y., ts.), 4/508; Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısırî el-Hanefî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (b.y.: Darü'l-Kitabi'l-İslami, ts.), 8/455.

¹⁰¹ Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik fi şerhi Kenzi'd-dekâik*, 6/179, 180.

¹⁰² Zerkâ, *Nizâmü't-te'mîn*, 116; Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 666.

¹⁰³ Zerkâ, *Nizâmü't-te'mîn*, 147.

¹⁰⁴ Hadi Sağlam, "Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (15 Haziran 2016), 140.

¹⁰⁵ Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984), 381; Âlî Mahmut, *et-Te'mînu'l-ictima'î*, 72.

toplumsal barışın sağlanması ve sosyal dokunun sağlıklı olmasının kaynağıdır.¹⁰⁶ Kur'an ve Sünnette sosyal adalet merkeze alınmış, dengeli bir gelir dağılımı olmaksızın insanlık için terakkinin mümkün olmadığına işaret edilmiştir. Bu sebeple muhtaçlığın en aza indirilmesi yönünde gayret etmek İslâm'ın en temel prensiplerinden biridir.¹⁰⁷

Sosyal adaleti gerçekleştirmenin en etkili vasıtası, varlıklı olandan yoksula doğru gerçekleştirilen gelir transferidir. Böylece herkes için asgari bir geçim düzeyi sağlanmış olur.¹⁰⁸ Gelirin dengeli bir şekilde tevzii yoluyla toplumun alt gelir seviyesine sahip kesimleri, içinde buldukları zor durumdan kurtulacağı gibi, dengesiz gelir dağılımının yol açabileceği içtimai huzursuzluklar da önlenmiş olur.¹⁰⁹ Kur'an-ı Kerim'de gelirin yaygınlaştırılması ve ekonomik imkânların sadece belli ellerde toplanmaması için gerekli düzenlemeler yapılması öngörülmüştür.¹¹⁰ Buna göre yaşlılık, işsizlik, hastalık gibi durumlar sebebiyle kendileri ve ailelerinin geçimini temin edemeyenlere asgari bir satın alma gücü sağlayacak yöntem ve sistemler geliştirilmelidir.¹¹¹

Klasik fıkhîta ve İslâm medeniyetinde âkile, kasâme, zekât, öşür, fitre, mehir, kefare, adak, kurban gibi zorunlu sosyal risk paylaşım vasıtaları bulunmaktadır. Vakıflar, sandıklar, karz, ariyet ve ihsan gibi sosyal dayanışma ve paylaşım araçları ise zorunlu olmayan risk paylaşım yöntemleridir.¹¹² Müslüman toplumlarda zekât, sadaka ve vakıf gibi kurumlar milli gelirin tabana yayılması ve sosyal dayanışmanın güçlenmesi hususunda önemli katkılarda bulunmuştur.¹¹³ Günümüz emeklilik sistemi de gelirin yeniden dengeli bir şekilde dağılımına önemli katkılar sunmaktadır. Sosyal risklerin ortaya çıkardığı iktisadi sıkıntılar, emeklilik sistemi sayesinde üyeler arasında paylaştırılmakta, böylece gelirin yeniden dağılımı gerçekleştirilebilmektedir.¹¹⁴

¹⁰⁶ Enver Osman Kaan, *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı* (İstanbul: Marmara İFAV Yayınları, 2021), 111.

¹⁰⁷ Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı (Erzurum: y.y., 1976), 44.

¹⁰⁸ Aykanat, *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*, 12-13.

¹⁰⁹ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 243.

¹¹⁰ el-Haşr 59/7.

¹¹¹ Fazlurrahman, *İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi*, 31.

¹¹² Sağlam, "Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil", 136.

¹¹³ Şafak, *İslam Dini ve Sosyal Adalet*, 45.

¹¹⁴ Okumuş, *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*, 35.

Sonuç

Günümüz emeklilik sistemleri, Batıda sanayileşmeyle birlikte ilk nüveleri görülen ve ardından İslâm coğrafyasında da uygulama alanı bulan modern bir konudur. Bugünkü emeklilik sistemiyle birebir örtüşen bir sistem ya da akit türü klasik fıkıh literatüründe bulunmamaktadır. Çağdaş fıkıh eserlerinde ise meselenin genellikle sosyal güvenlik ve sigorta bağlamında, sınırlı bir çerçevede ele alındığı müşahede edilmektedir.

Emeklilik sistemiyle ilgili fikhî tartışmaların çoğunda söz konusu sistemin geleneksel kabuller çerçevesinde değerlendirilerek fıkıhta bilinen akitlere benzetilmeye çalışıldığı görülmektedir. Varılan hükümlerden bağımsız olarak konunun ele alındığı fikhî zemin metodolojik açıdan tartışmaya açıktır. Zira emeklilik sistemi, bazı yönleriyle klasik akitlere benzetilebilse de bunun çok ötesinde özelliklere sahiptir. Söz konusu sistem, devletin himaye ve gözetiminde karşılıklı birçok yükümlülüğü beraberinde getiren, çoğunlukla kanuni zorunluluğu bulunan, nevi şahsına münhasır özellikleri haiz bir organizasyondur. Dolayısıyla sistemi yalnızca akitler nazariyesi çerçevesine mahkûm etmek ve buradan hareketle garar, cehalet, kumar ve faiz gibi kavramlarla ilişkilendirerek bir hükme varmaya çalışmak isabetli görünmemektedir. Bütüncül bakıştan uzak, parçacı bir yaklaşımla ulaşılabilecek sonuç, isabetli olsa dahi hükmün yöntemi ve delilleri bakımından tartışmaya açık olacaktır.

Emeklilik sisteminin gaye bakımından İslâm dininin temel ilkeleriyle uyum arz ettiği değerlendirilmektedir. Her şeyden önce İslâm, insanların güven ve huzur içinde yaşamalarını temel bir prensip olarak ortaya koymaktadır. İçtimaî adaleti gerçekleştirmeyi, bireyleri karşı karşıya kalacakları sosyal risklere karşı korumayı, Müslümanlar arasında tenâsur anlayışını yaygınlaştırmayı hedeflemektedir. Bu amaçları gerçekleştirmek için de topluma ve devlete, insanların çoğu zaman ekonomik ve sağlık açısından acze düştüğü yaşlılık dönemleri için risk paylaşımı kurumları oluşturma vazifesi yüklemektedir. Zira bireylerin veya vefat etmeleri halinde geride bırakacakları eş ve çocuklarının mağdur olmaması için organize bir dayanışma bağı oluşturmak ve insan onuruna yaraşır asgari yaşam standardı sağlamak İslâm'ın maslahat prensibinin bir gereğidir. Bu yönüyle emeklilik sistemini İslâm medeniyetinin farklı dönemlerinde geliştirilen tenâsur vasıtalarının günümüz uygulama biçimlerinden biri olarak değerlendirmek mümkündür. Ne var ki modern risk paylaşım kurumları incelenirken infak, sadaka, zekât, fitre, fidye, adak, kefarete ve mehir gibi kavramlardan, İslâm medeniyetinde uzun yıllar boyunca risk paylaşımı ve dayanışmanın en güzel örneklerini sunan âkile, velâ, kasâme, vakıf, fütüvvet, ahilik, lonca, dayanışma ve tekâüt sandıkları

gibi tenâsur yöntemlerinden yeterince söz edilmemektedir. Hâlbuki söz konusu kavram, kurum ve yöntemler, İslâm medeniyetinde başlangıçtan beri yaygın bir uygulama alanı bulmuş ve risk paylaşımı adına önemli fonksiyonlar icra etmiştir.

Emeklilik sisteminde ödenen primler vergi veya vergi karakterli olarak kabul edildiğinde sistemle ilgili hiçbir fikhî tartışmaya mahal olmayacağı açıktır. Ancak emeklilik primlerini özellikle Türkiye uygulaması bakımından salt vergi bağlamında değerlendirmek isabetli görülmemektedir. Sisteme ödenen primleri, vergi ya da ücret gibi doğrudan bir müesseseye bağlanması gerekmeyen, kamu hukukuna dayalı ve kendine özgü bir ödeme olarak nitelendirilmenin daha isabetli olduğu değerlendirilmektedir.

Emeklilik sisteminin klasik akitlerden hiçbirine tam olarak benzemediğini söylemek mümkündür. Sistem, bazı fikhîçilerin iddia ettiği gibi teberru akdi değildir. Zira emeklilik sistemine dâhil olanların niyeti ödedikleri primleri karşılıksız bir hibe olarak sunmak değil, gelecekte uğrayabilecekleri yaşlılığa bağlı sosyal riskleri azaltmaya dayalı bir dayanışma ve güvence grubuna dâhil olmaktır.

Emeklilik sistemini ödenen primler ile emekli maaşının mübadelesi şeklinde tasavvur etmenin temel nedeni, klasik fıkıhta akit konularının daha ziyade ayn ve menfaat şeklinde belirlenmesi ve bedellerin somut değerler üzerinden kurgulanmış olmasıdır. Ne var ki başlangıçta yapılan bu tasavvur, garar, faiz ve kumar gibi sistemin mahiyetiyle ilgisi olmayan birçok tartışma ve delil üretme çabalarını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla söz konusu kavramlar üzerinden yapılan tartışmaların sistemin özünden ziyade başlangıçta yapılan bu tasavvurun sonucu olduğu söylenebilir. Öte yandan emeklilik sistemindeki karşılıklı bedellerden birinin sisteme dâhil olanlarca kazanılan güven duygusuyla açıklanması da isabetli değildir. Zira sübjektif bir kavram olan güven duygusu, ancak emeklilik sisteminin saiki/motivasyon kaynağı mesabesinde kabul edilebilir.

Emeklilik sisteminin konusunun, geniş anlamıyla himaye sağlama ve bu himayeyi sağlamak için gereken organizasyonu ve işlemleri yapma borcu, yani İslâm hukuku terimiyle “damân ve menfaat” olduğu söylenebilir. Buna göre emeklilik sistemini Kitab, Sünnet ve klasik fıkıh eserlerinde doğrudan yer almayan, bünyesinde maslahat, tenâsur, teâvün, tekâfül ve muavazayı birlikte barındıran, nev’i şahsına münhasır müstakil bir sistem olarak değerlendirmek isabetli görünmektedir.

Kaynakça

- Abduh, İsa. *et-Te'mîn beyne'l-hilli ve't-tahrîm*. b.y.: Darü'l-İ'tisam, ts.
- Âl Mahmut, Abdülatif Mahmut. *et-Te'mînu'l-ictima'î fi dav'iş-şer'iatî'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1994.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-hükkam Şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. İstanbul: y.y., 3. Basım, 1330/1911.
- Alper, Yusuf. *Sosyal Sigortalar Hukuku*. Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, 12. Basım, 2022.
- Angin, Cem. "Sosyal Güvenlik Reformu, Kamu Personeli ve Emeklilik". *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)* 9/3 (29 Kasım 2019), 427-441.
- Aykanat, Mehmet. *Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukukunda Temel Kurumlar*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Ballı, Haluk Nuri - Necmi, Mustafa İlhan. "Emeklilik Sendikacılığının Hukuki Süreci / Emekli Sendikasının Meşruiyeti". *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi* 7/12 (01 Ocak 2020), 41-61.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 9 Cilt. b.y.: Darü Tavki'n-Necât, 1422.
- Dalgın, Nihat. "Sigorta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/159-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Dalgın, Nihat. "Ticari Sigortalarda Görülen Fikhi Problemler". *Sigorta Sistemleri Çalıştay*. ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş. 89-126. Ankara: DİB Yayınları, 2022.
- Darîr, Siddık M. Emin. *el-Garar ve eseruhu fi'l-'ukûd fi'l-fikhi'l-İslâmî*, b.y.: y.y., 1995.
- Devserî, Muhammed b. Fahd b. Sad. "er-Râtibu't-tekâ'udî". *Mecelletü'l-cem'iyeti'l-fikhiyyeti's-suudiyye*, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, ts.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l-Emvâl*. ed. Mehmet Azimli. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Fazlurrahman. *İslâmiyyet ve İktisadi Adalet Meselesi*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı. Erzurum: y.y., 1976.
- Genç, Tuna. *İkinci Sütun Emeklilik Sistemleri ve Türkiye Uygulaması*. b.y.: SGK, 2009.
- Günay, Hacı Mehmet. "Teavünden Tekafüle Alternatif Sigortacılığın Fikhi Temelleri". *Sigorta Sistemleri Çalıştay*. ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş. 31-52. Ankara: DİB Yayınları, 2022.
- Güzel, Ali vd. *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta, 19. Basım, 2021.

Hacak, Hasan. “İslâm Hukuku Açısından Sigorta Akdinin Konusu”. *Sigorta Sistemleri Çalıştayı*. ed. Seracettin Yıldız - Mehmet Akkuş. 127-135. Ankara: DİB Yayınları, 2022.

Hacak, Hasan. “İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 21-50.

Hafif, Ali Muhammed. *et-Te'mîn*. Kahire: y.y., ts.

Hamîdullah, Muhammed. *el-Vesâiku'siyâsiyye*. çev. Vecdi Akyüz. b.y.: Kitabevi, ts.

Hasanuzzaman, Syed Muhammad. *Kur'an-ı Kerim'de İktisadi İlkeler*. çev. Zeynep Özbek. İstanbul: Mahya-İgiad Yayınları, 2018.

Heyet. *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2020.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalettin Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe, 2. Basım, 1955.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. 2 Cilt. b.y.: Darü İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısırî el-Hanefî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. 8 Cilt. b.y.: Darü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.

Kaan, Enver Osman. *İktisadın Fıkıhtaki Yeri ve Yapısı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.

Karaman, Hayreddin. *İş ve Ticaret İlmihali*. İstanbul: y.y., 2012.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Koç, Muzaffer. *Sosyal Güvenlik Sisteminin Makro Ekonomik Büyüklüklerle İlişkisi Ve Türk Sosyal Güvenlik Sistemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.

Korkusuz, M. Refik - Uğur, Suat. *Sosyal Güvenlik Hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 8. Basım, 2022.

Mergînânî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelil el-Fergânî. *el-Hidâye*. 4 Cilt. Beyrut: y.y., ts.

Mevlevî, Faysal. *Nizâmu't-te'mîn*. Beyrut: y.y., 1996.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Darü İhyai't-Turâsi'l-Arabi, ts.

Okumuş, Bülent. *Türkiye Sosyal Güvenlik Sisteminde Yaşlılık Sigortasının Gelirin Yeniden Dağılımı Açısından Analizi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Özer, Hatice Duygu. *Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda Yaşlılık Aylığına Hak Kazanma Koşulları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Sağlam, Hadi. “Genel ve Özel Sigortalar Zarar (Tazminat) ve Meblağ Sigortalarına Genel Bir Bakış, İslâm Hukukçularının Sigortaya Bakışları ve

Sigorta Sözleşmelerinin Değerlendirilmesi”. *Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı III*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.

Sağlam, Hadi. “Günümüzdeki Sosyal Güvenlik Kurumunun Tarihsel Kökeni Hakkında Özet Bir Tahlil”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/1 (15 Haziran 2016), 131-142.

Sağlam, Hadi. “İslâm Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası mıdır?” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 265-292.

Serahsî, Şemsüddin Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Mebûsât*. Beyrut: Dârü'l Marife, 1993.

Soydemir, Suat. *Risk Kavramının Sosyal Yansımaları: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Şafak, Ali. *İslâm Dini ve Sosyal Adalet*. Ankara: DİB Yayınları, 1992.

Talas, Cahit. “Sosyal Sigortalarımız Hakkında Bazı Mülâhazalar”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 11/2 (01 Şubat 1956).

Tuncay, Aziz Can - Ekmekçi, Ömer. *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*. İstanbul: Beta, 21. Basım, 2021.

Tuncay, Aziz Can. “Geciken Yaşlılık ve Zorunlu Emeklilik Üzerine”. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi* 2/2 (01 Haziran 2012).

Yazgan, Turan. *Sosyal Güvenlik Ders Notları*. İstanbul: 2. Basım, 2011.

Yeniçeri, Celal. *İslâm 'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: y.y., 1984.

Yeniçeri, Celal. *İslâm 'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.

Zerkâ, Mustafa Ahmed. *Nizâmu 't-te 'mîn*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 4. Basım, 1994.

Zerkâ, Mustafa Ahmed - Neccar, A. Muhammed Abdülaziz. *İslâm Düşüncesinde Ekonomi Banka ve Sigorta*. çev. Hayreddin Karaman. İstanbul: y.y., 2003.

Zeydan, Abdülkerim. *İslâm 'da Ferd ve Devlet Münasebetleri*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 2. Basım, 1995.

Zeylâî, Osman b Ali. *Tebyînü 'l-hakâ 'ik fî şerhi Kenzi 'd-dekâ 'ik*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.

Zuhaylî, Vehbe. *Akdu 't-te 'mîn*. Dimaşk: Dâru'l-Mektebî, 1995.